

BIULETYN

KOŁA MIŁOŚNIKÓW DZIEJÓW GRUDZIĄDZA
KLUB „CENTRUM” SPÓŁDZIELNI MIESZKANIOWEJ

Rok XVIII: 2020

Grudziądz, dnia 24.06.2020 r.

Nr 24 (638)

1185. spotkanie

Marek Szajerka

Grudziądz. Od miasta – klasztoru do zamku. Pierwowzór cysterski zamków krzyżackich w Prusach z 1 poł. XIII w. (Cz. 9)

Motto:

*„Terytorium zamku obejmowało miasto Grudziądz
[Das Schloßgebiet umfasste die Stadt Graudenz]”*

Xaver Froelich, 1868 r.

VI. Grudziądz w obrębie murów miejskich, jako zespół zamkowy – autorska hipoteza badawcza. Siedziba kanonika chełmińskiego w Grudziądzu w XVII w. i jej cechy przynależne zamkom.

W świetle przedstawionej w tym studium kwerendy źródłowej na terenie miasta w obrębie murów można pisać o istnieniu kilku obiektów o charakterze samodzielnych zamków. Wg Leksykonu L. Kajzera pojęcie zamku jest bardzo szerokie¹. Zamek niekoniecznie musiał być budowany na najwyższym wzniesieniu. Wg tego badacza były również inne czynniki, które są mało zrozumiane dla obecnych badaczy². W zgodzie wykładnią definicji zamku wg L. Kajzera można analizować istnienie zamków na terenie Grudziądza w obrębie murów, uznawanych jako całkowicie miejskie. Jak podał autor leksykonu, w czasach średniowiecza i nowożytnych nie zawsze w źródłach występował słowo zamek. Zamiast tego używano słowa kamienica dla rezydencji feudała³. Z takimi

¹ L. Kajzer [red.], S. Kołodziejski, J. Salm, *Leksykon zamków w Polsce*, Warszawa 2001, s. 13-75.

² Tamże, s. 17.

³ Tamże, s. 20. Cyt. *Były jednak i zamki pozbawione wież, w których obok domu mieszkalnego, zwanego często w źródłach „kamienicą wielką”, znajdowały się zabudowania pomocnicze, często drewniane, a całość otaczał mur obwodowy z bramą.*

określeniem możemy się spotkać w źródłach dot. Grudziądza, np. kamienica biskupa, kanonika chełmińskiego.

W liczącej 352 strony pracy M. Haftki o zamkach krzyżackich nie ma żadnej informacji o zamku kapituły kanoników chełmińskich⁴. Zamek należący do kanoników chełmińskich w Kurzętniku nie spełnia tych wymagań. Na zamku tym rezydował administrator dóbr lubawskich⁵. Zamek został spalony w 1454 r. i już nie odzyskał swojej świetności⁶. W przy obecnej wiedzy źródłowej i histograficznej, poszerzonej w ostatniej dekadzie XX w. oraz pierwszej dekadzie XXI w. jako główną rezydencję kanoników chełmińskich można lokować w Grudziądzu, na terenie kolegium jezuickiego z XVII-XVIII w. oraz kościoła pojezuickiego. Temat kanoników chełmińskich został szerzej podjąłem w swoich pracach⁷. Szczegółowa analiza bryły kościoła pojezuickiego znajduje się w przytaczanej wielokrotnie pracy *Grudziądz w XIII-XVIII w.*⁸

Wnioski zawarte w podanym rozdziale są następujące:

- Kościół św. Franciszka Ksawerego, nieorientowany powstał w surowym stanie w latach 1714-1715, z przebudowy dawnej plebanii kościoła św. Mikołaja, byłej rezydencji kanoników chełmińskich.
- Prezbiterium kościoła św. Franciszka Ksawerego, to dawna Brama Klasztorna (*Porta Zellia*).
- Unikatem w regionie jest charakterystyczne dla architektury romańskiej blendowanie ścian. W tym przypadku jest to blendowanie wewnętrzne⁹.

---

⁴ M. Haftka, *Zamki krzyżackie. Szkice z dziejów*, Malbork – Płock 1999, ss. 352. Jest tylko informacja o Kurzętniku, w którym od XIV w. do 1 poł. XV w. rezydował administrator dóbr lubawskich i proboszcz miejscowego kościoła, zob. s. 140-142.

⁵ Tamże, s. 140. Inną wersję podaje leksykon L. Kajzera: „*Kurzętnik, woj. warmińsko-mazurskie. Dawna obronna siedziba kapituły chełmińskiej powstała na szczycie wydłużonego wzniesienia, zlokalizowanego na lenym, południowym brzegu doliny Drwęcy. Szczyt wzgórza wznosi się około 50 m ponad dnem doliny. Murowany zamek zbudowano około połowy XIV w. po najeździe litewskim w 1331 [...]*”. Zamek w Kurzętniku zbudowano z kamienia eratycznego, cegłę użyto w ograniczonym zakresie. Zob. L. Kajzer, *Leksykon zamków w Polsce*, op. cit., s. 257. Na tej samej stronie leksykonu jest hasło Kwidzyn i omówienie siedziby kapituły pomezkańskiej, z zaznaczeniem, że obok był drugi zamek, zbudowany w latach 1242-1250 przez Krzyżaków. Zamek ten około 1250 r. Krzyżacy przekazali biskupowi pomezkańskiemu, który rezydował w nim do czasu zniszczenia tego zamku w 1520 r. Zamek kapituły pomezkańskiej zaczęto wznosić na przełomie XIII/XIV w.

⁶ M. Haftka, s. 141-142

⁷ M. Szajerka, *Szkoła biskupa misyjnego Prus św. Chrystiana – przyczynek do dziejów szkolnictwa wyższego w Polsce*. Piotrkowskie Zeszyty Historyczne, T. 5: 2003, s. 63-93. Tegoż autora inne artykuły: *Wpływ badań nad kościołem pw. Św. Mikołaja w Grudziądzu na poznanie genezy i ustroju miasta*. RG, T. 16: 2005, s. 285-323; *Średniowieczne baszty ustępowe w panoramie miasta Grudziądza ze szczególnym uwzględnieniem pierwotnego przeznaczenia spichrzy 49-51*, RG, T. 17: 2007, s. 53-75.

⁸ M. Szajerka, *Grudziądz w XIII-XVIII w.*, op. cit., s. 167-174.

⁹ M. Szajerka, *Oszkarpowanie wewnętrzne ścian kościoła pojezuickiego w Grudziądzu – unikalne rozwiązanie architektoniczne ze średniowiecza na terenie województwa kujawsko-pomorskiego*, BKMDG, Rok XIII: 2015, nr 21 (433) z dn. 27.05.2015 r., ss.14.

- Piotr Birecki tylko opisał hipotetyczny wygląd rezydencji kanoników katedralnych w Chełmży¹⁰.

Obecność kanoników chełmińskich w Grudziądzu jest bardzo dobrze udokumentowana i zapewne tylko nie podjęcie tego wątku badawczego przez X. Froelicha spowodowało, że ten wątek jest nadal mało znany. Omawiając to zagadnienie trzeba najpierw zaprezentować ich obecność w Grudziądzu w oparciu o źródła pisane, by móc następnie opisać zamek kanoników chełmińskich w Grudziądzu.

Pomocna jest lista proboszczów kościoła św. Mikołaja, wśród których są kanonicy chełmińscy.

Kościół p.w. św. Mikołaja swoją architekturą wzbudzał zainteresowanie już w XVII w. u lustratora kanonika Strzesza¹¹. Jest to kościół typu klasztornego¹². Pierwotnie była to zapewne bazylika emporowa. Problem badawczy tkwi w tym, iż istnieje kościół klasztorny z czasów średniowiecza a historiografia Grudziądza, oparta na omawianej w tej książce pracy X. Froelicha z 1868 r., nie odnotowała istnienia w tym mieście klasztoru męskiego w tamtym czasie. Lista proboszczów kościoła rozpoczyna się dopiero od 1528 r. Wcześniejsze osoby na tej liście są umieszczone na podstawie przypuszczeń. X. Froelicha, nie podpartych dostatecznie bazą źródłową. Również w przywileju lokacyjnym miasta z 1291 r. (lub 1290) nie ma informacji o uposażeniu parafii¹³. X. Froelich przeoczył wątek badawczy obecności zgromadzenia księży w Grudziądzu. Odnotował, że takie było¹⁴. W ślad za X. Froelichem znaczenie tego zgromadzenia spłycił również ks. J. Mańkowski¹⁵. Badacze ci nie wyciągnęli wniosków z tytułatury proboszczów kościoła p. w. św. Mikołaja. Część z nich tytułowała się kanonikami chełmińskimi i archiprezbiterami chełmińskim a istniał archiprezbiteriat grudziądzki¹⁶. Archiprezbiteriaty były odpowied-

¹⁰ Zob. R. Krajnik, *Pralacii kapituły katedralnej w Chełmży w okresie krzyżackim (do 1466 roku)*, w: R. Biskup i A. Radziwiński [red.], *Kościół i duchowieństwo w średniowiecznej Polsce i na obszarach sąsiednich*, Toruń 2013, s. 76, przyp. 11. Są to ustalenia z 2001 r.

¹¹ Czapla B. (Ed.) *Visitationes episcopatus Culmensis Andrea Olszowski episcopo A. 1667-1772 factae*, Toruń 1902-1906, s. XXIV + 1036.

¹² M. Szajerka, *Kolegiata p.w. św. Mikołaja w Grudziądzu. Zmiany w bryle kościoła na przestrzeni wieków*. Praca napisana na Podyplomowych Studiach Polityki i Edukacji Regionalnej na seminarium A. Wróbla, UMK Wydział Nauk Historycznych, Toruń 2002.

¹³ S. Reszkowski, *Lokacja i polokacyjne przemiany miasta Grudziądza*, RG, T. 9: 1985, s. 9: *Brak jest w przywileju lokacyjnym z 1291 r., w porównaniu z przywilejem chełmińskim, a także innymi przywilejami miast ziemi chełmińskiej, postanowień dotyczących uposażenia parafii. Być może, i to jest wysoce prawdopodobne, kwestia ta uregulowana została wcześniej wydany dokumentem i dlatego nie znalazła swego odbicia w interesującym nas przywileju.*

¹⁴ X. Froelich, s. 125.

¹⁵ J. Mańkowski, *Kościół św. Mikołaja – Fara*, w: *Kościół i klasztory grudziądzkie*, Grudziądz 1928, s. 28. Ks. J. Mańkowski zakwalifikował to zgromadzenie jako tzw. *confraternitas sacerdotalis*, którego głównym zadaniem była praca nad własnym uświęceniem i powiększenie chwały Bożej oraz troska o dobro bliźnich.

¹⁶ Zob. A. Karbowski, *Szkoły diecezji chełmińskiej w wiekach średnich*, s. 14.

nikami obecnych dekanatów w diecezjach¹⁷. Wyjaśnienia wymaga fakt urzędowania archiprezbitera chełmińskiego w Grudziądzu. Jeszcze w 1533 r. kościołem parafialnym był kościół św. Jerzego na Rybakach, poza murami miejskim¹⁸. Posiadał on uprawnienia sadownicze wobec grudziądzan, potwierdzone przez wielkiego mistrza zakonu krzyżackiego Konrada von Jungingena 25 lipca 1401 r.¹⁹ Kościół ten uległ zniszczeniu w czasie powodzi 15 września 1618 r. Wówczas wylała Wisła²⁰. Można przyjąć, iż w czasie tej powodzi zniszczeniu uległa też część dokumentów. Na temat zniszczenia kościoła św. Jerzego opublikowałem w Biuletynie Koła Miłośników Dziejów Grudziądza w 2019 r. artykuł.²¹ Istnienie parafii grudziądzkiej p.w. św. Jerzego wyjaśnia obecność kanoników chełmińskich jako proboszczów w kościele p.w. św. Mikołaja.

W historiografii wspomina się o istnieniu parafii św. Jerzego, ale nie przywiązywano do tego faktu większej wagi²². Imiennie te dwa kościoły są rozdzielone w dokumencie z 1524 r. Jest tam zapis o kościele św. Mikołaja i farze²³. X. Froelich tego nie dostrzegł i stworzył kompilacyjną listę proboszczów kościoła p.w. św. Mikołaja, na której znaleźli się duchowni z kościoła p.w. św. Jerzego (archiprezbiterzy grudziądzcy) i kościoła p.w. św. Mikołaja (kanonicy chełmińscy). Dla diecezji chełmińskiej źródła średniowieczne nie odnotowały istnienia kościoła kolegiackiego. Miał powstać w Wąbrzeźnie ale do realizacji fundacji nie doszło²⁴. Biskupstwo misyjne w Prusach zostało podzielone w 1243 r. Grudziądz, będący po pomeząnskiej stronie został przyłączony do diecezji chełmińskiej 22 grudnia 1255 r. (lub wg innego odczytu 22 stycznia 1256). Bp Heidenryk przejmując miasto – klasztor biskupa Chrystiana nie potrzebował budować nowego kościoła kolegiackiego, gdyż istniał kościół p.w. św. Mikołaja²⁵.

Z zestawienia proboszczów kościoła p.w. św. Mikołaja, podanego przez X. Froelicha wynikają bardzo duże luki czasowe, które nie były przedmiotem badań. Największa jest w latach 1345-1528. Obejmuje ona ponad 200 lat. Te luki czasowe można wyjaśnić określeniem charakteru tego kościoła. Na przykładzie proboszcza

---

¹⁷ A. Jougan. *Słownik kościelny łacińsko-polski*, Warszawa 1992, s. 49, 50, hasła: *archiprebiter* i *archipresbyteratus*.

¹⁸ Zob. Akta Tomiciana..., s. 116, 120, 192.

¹⁹ X. Froelich, s. 97.

²⁰ Tamże, s.117.

²¹ M. Szajerka, *Rytuał Actum profanum w obrzędzie łacińskim dla kościoła parafialnego św. Jerzego w Grudziądzu, 15 września 1618 r. Tło historyczne*, BKMDG, Rok XVII: 2019, nr 22 (599), z d. 04.09.2019 r., ss.12.

²² *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego, t. 2, 1881, s. 866, hasło: Grudziądz, 2) Prepozytura św. Jerzego, ze szpitalem i cmentarzem, istniała dawno na Rybakach nad Wisłą, miewała od początku własnego proboszcza, następnie zapewne po onym pożarze miasta r. 1341, do fary przyłączona, roku 1569 przez króla Zygmunta Augusta lutem odstąpiona, r. 1618 przez wezbraną Wisłę zerwana i zaniechana.*

²³ Tamże, s. 108.

²⁴ A. Wiśniewska, *Henryk – Heidenryk pierwszy biskup chełmiński*, Pelplin 1992, s. 56-57.

²⁵ Zob. M. Szajerka, *Pamięć i tradycja o Biskupie Chrystianie w Grudziądzu*, w: „Grudziądz miastem Chrystiana. Materiały posesyjne, Grudziądz 1998, s. 75-90.

Franciszka Przeradzkiego (1755-1774) można określić status kościoła jako prebendy kanoników chełmińskich. F. Przeradzki objął probostwo grudziądzkie po swoim wuju kanoniku J. K. Krügerze 5.10.1750 r.²⁶ W czasach nowożytnych kościół p.w. św. Mikołaja był prepozyturą. Można jednak przyjąć, że w okresie średniowiecza był właściwym kościołem kolegialnym dla diecezji chełmińskiej. Kolegiata w Chełmnie została ustanowiona w 1519 r.²⁷ W 1700 r. kościół ten używał pieczęci z krzyżem lotaryńskim o podwójnym ramieniu²⁸.

W Lustracji starostwa grudziądzkiego z 1765 r. kościół ten określony został jako: *Primo: kościół farski, Collationis Regiae, uprzywilejowany prawami dawnymi, którego jest proboszczem Wielmożny Jegomość Ksiądz Przeradzki, kanonik chełmiński, który się domaga, aby mu miasto zadość uczyniło i w prawach i w zwyczajach do tego kościoła należących. Cmentarz jest dokoła murowany, przy którym jest na rogu wikaria, budowana dla księży komendarzy i organisty, dalej stajnia murowana, potem rezydencja dla Jegomości Księdza Proboszcza, murowana przy niej brama na cmentarz, którą ludzie wchodzą do kościoła, od tej bramy karczemka do tegoż probostwa należąca, murowana*²⁹.

Dokładny opis rezydencji kanoników chełmińskich w XVII w., przed przejęciem zabudowań przez jezuitów zawiera wizytacja kanonika Strzesza z 1667 r.³⁰

Status prawny kościoła św. Mikołaja regulował przywilej Zygmunta Starego z 1524 r. X. Froelich ten dokument odrzucił, jako prawdziwy, ponieważ wg tego dokumentu połowa Grudziądza w obrębie murów należała do kościoła³¹. Sam jednak przytoczył informację, że kolegium zbudowano na terenie dawnego klaszto-

---

²⁶ RTN w Toruniu, t. XXXIV, s. 341.

²⁷ S. Kardasz [red.], *Diecezja Toruńska. Historia i teraźniejszość, t. 4, dekanat chełmiński*, Toruń 1996, s. 44.

²⁸ Pieczęć ta jest odcisnięta na dokumencie z 1700 r. dotyczącego sprawy wynajęcia kapeli na wesele spoza Grudziądza. Wyłączność na granie w Grudziądzu miała kapela z kościoła p.w. św. Mikołaja. Dokument znajduje się w zbiorach prywatnych. Odbitka w zbiorach Oddz. PTH w Grudziądzu.

²⁹ *Lustracja Starostwa Grudziądzkiego w 1765 roku*, rkp. w Bibliotece Miejskiej w Grudziądzu, sygn. 4.710/W

³⁰ Cytat.: *O zabudowania kościoła zobowiązany jest dbać i utrzymywać w dobrym stanie magistrat i cała wspólnota miasta na mocy ugody z Janem Petrikowskim proboszczem tylekroć wspomnianym. Cmentarz o dostatecznej powierzchni stojący otworem trzema bramami, od południa okolony nowym murem, z innych stron w większości rozpadający się. Kostnica przybudowana do ściany kościoła i w dobrym stanie w miejscu gdzie wyżej wystaje stos kości. W okolicy zachodniej bramy świątyni wikariówka, odnowiona, dostatecznie wygodna z ogrzewaniem centralnym, odpowiednia dla celów szkoły lub ministrantów tegoż kościoła. Między tym domem jednej strony i wspomnianą kamienicą Retiliana z drugiej strony leży opuszczony plac o powierzchni 22 łokci długości i 10 łokci szerokości, na którym przedtem było mieszkanie dla ministrantów kościoła, pod zarządem Petrikowskiego został wydzierżawiony szewcowi zwanemu Usarz. Tam swoje mieszkanie miał organista.*

Tekst łaciński zob. B. Czaplą [ed.], *Visitationes episcopatus culmensis Andrea Olszowski episcopo. A. 1667-1672 factae*, Societas Literaria Torunensis, fontes VI-X: 1902-1906, s. 289-312.

³¹ Ta kwestia już była omawiana w tym studium przy okazji analizy pracy X. Froelicha. Tekst transumptu przywileju został opublikowany w artykule M. Szajerka, *Wpływ badań nad kościołem św. Mikołaja w Grudziądzu*, op. cit., s. 319.

ru³². Również na rycinie E. J. Dahlbergha z 2 połowy XVII w. jest zaznaczona *Porta Zellia* (Brama Klasztorna) w miejscu kościoła jezuickiego³³. Odnośnie tego dokumentu wywiązała się dyskusja naukowa między mną a D. Schoenwaldem, kierownikiem działu historii w grudziądzkim Muzeum³⁴.

Jak już zaznaczono wcześniej, w XX w. pisanie o średniowiecznym rodowdzie zabudowań kolegium jezuickiego i kościoła pojezuickiego było tylko domysłem historyków, opartym na źródłach pisanych. Odkrywki fundamentów obecnego ratusza, czyli dawnego kolegium jezuickiego oraz kościoła pojezuickiego zdają się wskazywać na prawidłowość tego domysłu³⁵. Fundamenty kościoła od strony południowej zostały zbudowane z takich samych cegieł, jak zakrystia kościoła św. Mikołaja, przesło mostu Bramy Toruńskiej, przypora Bramy Wodnej, (ryc. 48-54). Są to obiekty z XIII-XIV w.

Rys. 48. Kościół pojezuicki. Odśloniety fundament południowy w 2006 r. Fot. M. Szajerka.

Ryc. 49. Kościół pojezuicki. Odślonięte fundamenty w 2008 r. Ściana północna. Narożnik wschodni przy furcie na dziedzińcu ratusza .Na uwagę zasługuje fakt, że fundament furty był jednocześnie budowany z budynkiem. Fot. M. Szajerka.

³² X. Froelich, s. 121.

³³ *Grudziądz widoki miasta*. Grudziądz 2001, 3.

³⁴ Zob. D. Schoenwald, *Sfalszowany przywilej Zygmunta Starego dla parafii grudziądzkiej z 1524 roku*, Biuletyn Koła Miłośników Dziejów Grudziądza, Rok XIII: 2015, nr 26 (438) z dn. 09.09.2015 r.; M. Szajerka, *Recenzja artykuł D. Schoenwalda pt.: Sfalszowany przywilej Zygmunta Starego dla parafii grudziądzkiej z 1524 roku*, BKMDG, Rok XIII: 2015, nr 34 (446) z d. 04.11.2015 r. Z p. D. Schoenwaldem różni się m.in. w poglądach na temat obszaru miasta Grudziądza w okresie średniowiecza i czasów nowożytnych, pozycji kościoła św. Mikołaja w średniowieczu, jego rangi w strukturze diecezjalnej kościołów na terenie ziemi chełmińskiej. Uważam, że była to kolegiata a nie kościół parafialny. Jestem zwolennikiem definicji słowa przedmieście w języku staropolskim, oznaczającym też miasto bez murów obronnych, wg Samulela Lindego. Przy założeniu, że Grudziądz był „miniaturowy” w obrębie murów, to dyskusja o podejrzeniu fałszerstwa ma rację bytu. Natomiast w przypadku „dużego” miasta, obejmującego Toruńskie Przedmieście, takie podejrzenie jest znikome. Owszem, jakieś znikome przekłamanie mogło być. Gdyby jednak ono zostało udowodnione, to nie byłoby udokumentowanego stanu własności, zgodnego z tym przywilejem aż do lat 80. XVIII w. (wizytacja kościelna biskupa Hohenzollerna).

³⁵ Wyniki badań archeologicznych nie zostały do tej pory opublikowane, (stan w kwietniu 2020 r.).

Ryc. 50. *Przypuszczalny fundament ganku po stronie północnej. 2008 r. Przy fundamencie północnym natrafiono prawdopodobnie na fundament ganku, o którym wspomina wizytacja kanonika Strzesza z 1667 r. Fot. M. Szajerka.*

Ryc. 51. *Ściana zakrystii kościoła św. Mikołaja. Szew na styku z palcówką gotycką (po prawej stronie). Fot. M. Szajerka.*

Ryc. 52. *Przęsło mostu Bramy Toruńskiej. W innych częściach mostu widoczne ślady rozbudowy z wykorzystaniem palcówki gotyckiej. Fot. M. Szajerka.*

Ryc. 53. *Przypora Bramy Wodnej na początku XXI w., przed remontem. Fot. M. Szajerka. Podobnie, jak w przypadku zakrystii i kościoła św. Mikołaja i przęsła mostu Bramy Toruńskiej, ta cegła jest cieńsza od palcówki gotyckiej.*

Ryc. 54. *Brama Wodna w 1 dekadzie XX w., po remoncie. Fot. M. Szajerka. Cechy charakterystyczne wspomnianej przypory uległy częściowemu zatarciu.*

Przy obecnym stanie badań, uzyskanym w pierwszej dekadzie XXI w. jest uzasadnienie, iż fundamenty kolegium pojezuickiego oraz kościoła pojezuickiego pochodzą ze średniowiecza i są pozostałością zamku kanoników chełmińskich.

A. Chęć w artykule z 2005 r. o gdanisku zamkowym w Grudziądzu zakwestionował istnienie miejskich gdanisk, czyli baszt ustępowych na terenie Grudziądza. Uznał, że było tylko jedno gdanisko na Zamku Wysokim³⁶. Wg obowiązującej definicji naukowej jest to element przynależny zamkom, szczególnie zamkom budowanym przez Krzyżaków. Uwaga A. Chęcia jest słuszna co do definicji. Mieszczanie posiadali latryny na terenie swoich posesji. Wymowny jest przykład Elbląga w średniowieczu. Badania nad średniowiecznymi gdaniskami w Grudziądzu posuwały się w 2007 r.³⁷

Wówczas zostało udowodnione istnienie trzech gdanisk od strony Wisły, rozmieszczonych symetrycznie, ale nie wyjaśniono dlaczego akurat w Grudziądzu na linii wzdłuż Wisły powstały trzy gdaniska. Do postępu badań przyczyniły się komentarze do prac X. Froelicha, zawarte w tym studium. Teza o istnieniu trzech zamków w Grudziądzu, w tym dwóch rezydencji (kanoników chełmińskich i kom-

³⁶ A. Chęć, *Gdanisko zamku w Grudziądzu*, RG, T. 16: 2005, s. 272, przyp. 15.

³⁷ M. Szajerka, *Średniowieczne baszty ustępowe w panoramie miasta Grudziądza ze szczególnym uwzględnieniem pierwotnego przeznaczenia spichrzy 49-51*, RG, T. 17: 2007, s. 53-75.

tura krajowego ziemi chełmińskiej) pozwala wyjaśnić powstanie trzech gdanisk w Grudziądzu. Gdaniska należały do poszczególnych zamków.

Wygląd rezydencji kanoników chełmińskich a właściwie ich zamku, wtopionego za sprawą X. Froelicha, zapewne błędnie w pojęcie Starego Miasta jest nadal czytelny. Można wyodrębnić poszczególne obiekty tej rezydencji, zarówno sakralne, mieszkalne, szkolne i gospodarcze. Część północna rezydencji była w miejscu południowego skrzydła obecnego ratusza i kościoła pojezuickiego, (ryc. 55).

Ryc. 55. Plan ratusza z początku XX w. WAP w Toruniu.

Najważniejszymi elementami o charakterze obronnym były na tym odcinku: gdanisko, baszta osłaniająca bramę Zamkową i Klasztorną (obecnie klatka schodowa ratusza), Brama Klasztorna w formie baszty (w podziemiach kościoła zachował się 3 m grubości fundament rozebranej ściany wschodniej tej baszty. W 1 poł. XX w. był jeszcze czytelny relikw drogi prowadzącej bezpośrednio do Bramy Klasztornej od strony północnej. W latach 60-tych XX w. ten relikw został zabudowany. Baszta Bramy Klasztornej może mieć znaczenie dla badań nad zamkiem wysokim. Posiada ona bowiem, podobnie jak na zamku wysokim, w jego skrzydle południowym szerokie ganki, (ryc. 56). W przeciwieństwie np. do zamku krzyżackiego w Toruniu, ganki powstały równocześnie z budynkiem mieszkalnym. Stąd też ta grubość fundamentów na zamku wysokim (4-5 m)³⁸.

Zamek kanoników posiadał również gdanisko ze silosem na fekalia, (ryc.57).

³⁸ Podobna sytuacja jest na zamku w Bytowie. Zob. też A. J. Pawłowski, *Zamek w Bytowie*, Gdynia 2007, s. 19.

Ryc. 56. *Brama Klasztorna. Ściana zachodnia. Zniszczone w 1945 r. ganki. Nie można wykluczyć, że jest to relikwiny krużganku dawnego zamku kanoników. Stan z ok. 2006 r.*

Fot. M. Szajerka.

Ryc. 57. *Plan modernizacji gdańska z 1910. Na rysunku przekroju pionowego nie zaznaczono silosu gdańska. WAP w Toruniu. Akta budowlane ratusza.*

Notatki

Notatki

Notatki

(L.B.S.)

Redakcja: Tadeusz Rauchfleisz, Janusz Hinz. Logo KMDG wykonał Grzegorz H. Rygielski.